

AZƏRBAYCANDA MÜASİR NEFT SƏNAYESİNİN TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Zənfirə QULİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Giriş

Hələ antik dövrlərdən başlayaraq, Azərbaycan nefti barədə məlumatlar diqqəti cəlb edir. Həmin məlumatlar arxeoloji tapıntılarla da təsdiqlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə mövcud tarixi faktları araşdıran tədqiqatçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, “neft” sözü midiya sözü olan “nafta” sözündən yaranmışdır, “axan”, “sızan” mənasındadır (Новицкий, Кузьмин, Иванов, 2017, 4). Sonrakı dövrlərdə, IX-X əsr ərəb səyyah və tarixçiləri Əhməd Əl Bəlazuri, Əbu-İshaq İstəhri, Əbu-Həsən Əli Məsudi Bakı nefti, Abşeron haqqında məlumatlar vermişlər. Azərbaycanın neftlə zəngin torpaqları haqqında italyan səyyahı Marko Polo (XIII), alman diplomatı və səyyahı Adam Oleari (XVII əsr), türk səyyahı Evliya Çələbinin

(XVII əsr) Bakı nefti haqqında dəyərli tarixi məlumatlar vermişdirlər (Həsənov, 2014, 116). Göründüyü kimi, neft, o cümlədən Azərbaycan neftinin istismarının min illikləri əhatə edən tarixi vardır.

Neft sənayesinin təşəkkülü prosesi

Neftin çıxarılmasının sənayeləşməsi prosesi, yeni dövrə, paralel olaraq kapitalist münasibətlərinin təşəkkülü və inkişafı dövrünə təsadüf edir. 1821-1872-ci illər ərzində Bakı nefti iltizam sisteminə əsasən çıxarıldı və sahə dövlət məmurları tərəfindən idarə olunurdu. Azərbaycan tarixi ədəbiyyatlarında haqlı olaraq belə bir fikir var ki, XIX əsrin II yarısında Rusiya imperiyasında kapitalizmin inkişafı prosesi eyni zamanda Azərbaycan neft sənayesinin inkişafına da öz təsirini göstərdi. İltizam sisteminin ləğvi neft sənayesinə kapital axınını gücləndirdi. Kapital qoyuluşunun üç əsas mənbəyi barəsində mühakimələr var: Bunlar ticarət kapitalı; sənaye kapitalı hərbi və dövlət aparatı məmuru kapitalıdır. Milli kapital nümayəndələri əsasən ticarət kapitalı ilə təmsil olunmuşdurlar. Nümunə kimi H.Z.Tağıyev, A.M.Nağıyevi və başqalarını göstərmək olar (Mehdiyev, 2000, 25).

H.Z.Tağıyev içərişəhərli başmaqçı Tağının ailəsində anadan olmuşdur. Erkən yaşlarında atasını itirir. Bəna yanında şagirdliyə başlayır, 12 saat başında çanaqla palçıq daşıyırdı. O, 15 yaşında daşyonan, 18 yaşında bəna, daha sonra memar podratçı olur. Şəhərdə təzə evlər ucaldır... tanınır, hörmət qazanır, xeyriyyə işlərinə kömək edir, şəhər dumasına üzv seçilir, öz dövründə şəhərin sayılıb seçilən insanlarından biri olur. 1873-cü ildə iki nəfərlə şərqli Bibiheybətdə icarəyə neft yeri götürür. Avadanlıq alır, usta və fəhlə tutub, buruq qurdurub, quyu qazdırmağa başlayır. 1887-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev beş nəfər gəlmə sərməyadarla şirkət yaradır, şəhərdə konka yolu çəkməyə başlayırlar. Bundan bir il əvvəl isə Hacı öz xərcilə şəhərdə yanğın deposu yaratmışdı (Süleymanov, 1996, 3-4). Göründüyü kimi, H.Z.Tağıyev qazandığı sərvəti zəhməti, bacarığı və fitri sahibkar istedadı sayəsində əldə etmiş, Azərbaycanda neft sənayesinin yüksəlişi imkanlarını vaxtında dəyərləndirə bildi.

Digər milyonçu, adı saman satanın oğlu A.Nağıyev 1848-ci ildə anadan olmuşdur. Tarixi mənbələrin verdiyi məlumatlara görə Ağa Musa cavanlıqda arxasında palan biri üç qəpiyə, beş qəpiyə ona-buna şələ daşıyarmış; zəhmət-əmək hesabına pul yığıb əvvəl Balaxanıda neft təbəqələri, dayazda yerləşən, quyu qazdırmaq üçün nisbətən asan olan yerdə balaca sahə aldı. Gecə- gündüz quyu qazanların yanından çəkilmir, heç kimi bekar qalmağa, hədəv vaxt itirməyə qoymurdu. Adətən xoş dillə onları işləməyə vadar edirdi. XIX əsrin sonlarına doğru ilkin kapital yığımına nail olan A.Nağıyev neft sənayesinin yüksəlişi ilə varlanmaq imkanını dəyərləndirə bilir. 1893-cü ildə Sabunçuda, sonra Ramanada mədən salır. Eyni zamanda həmin dövrdə zəngin hesab edilən Bibiheybət dərəsində, Naftalan körfəzi sahilində mədənlərə sahib olur. Qazılan quyuların demək olar ki, hamısında neft güclü fontan vurur. XIX əsrin sonlarına doğru A.Nağıyev “Neftçıxarma müəssisəsi yaradı (Süleymanov, 1994, 3-4).

- Şəmsi Əsəddullayev –sənayeçi, 1874-cü ildə Bakıda neft hasilatı kontorunun əsasını qoydur. Daha sonra 1893-cü ildə həmin kontor əsasında neft hasilatı firmasını yaratdı. 1913-cü ildə onun sərvəti 10 milyon dəyərində hesablanmışdır.

- Seyid Mirbabayev- xanəndə olmuş, toyların birinsə bəy onun ecazkar ifasından təsirlənərək xanəndəyə “Bala şoranlıq” adlanan yerdə torpaq sahəsi verir, həmin ərazidən çıxan neft sayəsində Seyid Mirbabayev millioner olur.

- İsa bəy Hacinski əsilzadə nəslindən idi, birinci gildiya taciri çox böyük torpaq sahələrinin sahibi idi. Balaxanı və Ramanadki torpaqlardan zəngin neft yataqları aşkar edildi. XX əsrin əvvəllərindən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur. Göründüyü kimi, ancaq İsa bəy Hacinski imkanlı əsilzadə nümayəndəsi idi. Milli kapitalın digər milyonçu təbəqələri öz zəhmətləri və istedaları sayəsində öz sərvətlərini qazanmışdılar.

Təbiidir ki, milli kapital, onun formalaşması xarici kapital ilə rəqabət mübarizəsi şəraitində gedirdi. Azərbaycan neft sənayesinin tarixində xarici kapitalın nüfuz etməsi ilə bağlı üç məqam xüsusi ilə qeyd olunur: Nobel qardaşları neft istehsalı cəmiyyətinin yaranması, daha sonra A.Rotşildin başçılığı ilə Xəzər-Qara dəniz neft sənayesi və ticarət cəmiyyətinin yaranması və nəhayət-neft sənayesinə ingilis maliyyəsinin nüfuzu. Bu mərhələlərin hər biri XIX əsrin ikinci yarısı və XX

əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft sənayesinin yeni inkişaf yarım-mərhələləri kimi də dəyərləndirilir (Зевелева və Лепилин. 2019, 47-50).

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə istər xarici, istərsə də milli kapital arasında həmin dövrdə rəqabət durmadan kəskinləşirdi. Belə bir rəqabət mübarizəsi şəraitində XX əsrin əvvəllərində milli kapitalın mövqeyi bir qədər möhkəmləndi. 1914-cü il məlumatına görə 83 fəaliyyətdə olan şirkətdən 53-ü azərbaycanlı sahibkralara məxsus idi. Lakin eyni zamanda XX əsrin əvvəllərində neft emalı sahəsində azərbaycanlı sahibkarların sayı az idi. Həmin dövrdə azərbaycanlı sahibkarlara məxsus 19 müəssisədən 11-i digər millətlərin nümayəndələrinə icarəyə verilmişdi. Fəaliyyətdə olan 4 zavod azərbaycan kapitalına məxsus idi- Ş.Əsədullayev, A.Nağıyev, Q.Vəzirov, İ.Насински.

1904-1913-cü illərdə Bakı birja cəmiyyətində 14 nəfər (5%) azərbaycanlı var idi. 1907-ci ildən H.Z.Tağıyevin Bank kontoru fəaliyyətə başladı. Bu zaman H.Z.Tağıyevin maliyyə sərvəti 16 milyon rubl dəyərində hesablanırdı. 1914-cü ildə T.Tağıyev və A.Nağıyevin fəal dəstəyi ilə nizamnamə kapital 3 milyon rubl dəyərində Bakı Tacir Bankı fəaliyyətə başladı (Зевелева və Лепилин, 2019, 47-50). Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, milli kapital ticarət kapitalından sənaye və maliyyə kapitalına doğru inkişaf yolu keçməkdə idi və bu prosesdə neft sənayesi mühüm rol oynamışdır.

Daha bir vacib məqam kimi bir daha xüsusi olaraq faktlarla vurğulanması yerinə düşərdi ki, kapitalizmin inkişafı neft sənayesinin sürətlə inkişafına səbəb oldu. 1898-ci ildə Bakıda neft hasilatı 489 milyon puda (8 milyon tona) çatdı. Bu göstərici ABŞ-da neft hasilatı göstəricilərindən yüksəkdə idi. 1899-1900-ci illərdə Şimali Azərbaycanda ildə 604 milyon pud (9,9 milyon ton) neft çıxarılmışdır. Bu isə dünyada neft hasilatının 50%-ni təşkil edirdi. İnqilaba qədərki dövrdə ən çox neft 1901-ci ildə çıxarılmışdır (11,5 milyon ton). Bu göstərici dünya neft hasilatının yarısı, Rusiyada neft hasilatının 95%-i demək idi. Neft hasilatında liderlik ABŞ-dan Azərbaycana keçmişdi, 10 il neft hasilatında Azərbaycan lider olaraq qalırdı (Гасанов, 1997, 31).

Bakı neft sənayesinin iqtisadi nüfuzu durmadan artırdı. XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycan da Rusiya imperiyasında istehsal edilən sənaye məhsullarının 6%-i, Cənubi Qafqazda istehsal edilən sənaye məhsulunun 94%-dən çoxu istehsal edilirdi. Həmin məhsulların 84%-i neft sənayesinə aid idi və bu məhsulların 91%-dən çoxu Bakının payına düşürdü (Ахвердова, 1977, 36).

Neft sənayesinin milliləşdirilməsinə qədər, yəni 1920-ci ilə kimi kiçik icarədarlar nəzərə alınmasa neft mədənləri 272 firmanın əlində idi. Qeyd etmək lazımdır ki, 1913-cü ildə 3400 quyu dartaylama üsulu ilə, 200 quyu isə fontan və kompressor üsulu ilə çıxarılırdı («Промышленность Азербайджана за 40 лет, (1060), 26-27).

Tarixi ədəbiyyatlarda Azərbaycanın sovetləşməsi ərəfəsinə qədər neft təsərrüfatı üzrə 209 neft hasilatı firması, quyuların qazılması ilə məşğul olan 59 podratçı müəssisə, 54 zavod və digər müəssisələrin olduğu bildirilir («25 летия Бакинской организации, 1924, 63). Eyni zamanda tarixi-iqtisadi ədəbiyyatlarda 1847-1920-ci illər Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafının birinci mərhələsi kimi dəyərləndirilir (Həsənov, 2014, 117-118). 1920-ci ildə mayın 27-də Azrevkomun bütün iri neft sənayesi mədənləri və müəssisələrinin milliləşdirilməsi dekreti verildi. 200-dən yuxarı iri neft şirkətləri milliləşdirildi (Токаржевский, 1956, 27). Məhz həmin vaxtdan etibarən Azərbaycan neft sənayesinin inkişafının ikinci mərhələsi başlayır və 1949-cu ilə qədər, açıq dənizdə “Neft Daşları” yatağının kəşfi illərinə qədər olan dövrü əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan SSR-in özündə yanacaq çox böyük ehtiyac olmasına baxmayaraq respublikada çıxarılan neftin 90%-i RSFSR-ə göndərilirdi. Neft hasilatı sovetləşmənin ilk illərində kəskin sürətdə aşağı düşmüşdü. 1921-ci ildə 2, 46 milyon ton civarında idi –bu göstərici isə təxmini olaraq 1872-ci il səviyyəsində idi.

Müvafiq olaraq respublikada neft sənayesinin bərpası və inkişafı aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilmişdir.

1. Respublika ərazisində geoloji kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsi, yeni neft verimli yataqlarının kəşf edilərək dövriyyəyə daxil edilməsi (Qala, Buzovna, Maştağa və s. kimi yerlərdə yeni neft yataqlarının aşkar olunması);

2. Köhnə neft yataqlarının bərpası və daha məhsuldar vəziyyətə gətirilməsi;

3. Neft sənayesinin bərpası, texniki cəhətdən yenilənməsi məsələsinin gündəmə gətirilməsi (Səməndarov, 2010, 314-321).

XX əsrin 20-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan neft sənayesinin elektirikləşdirilməsi, mexanikləşdirilməsi, texniki cəhətdən yenilənməsi məsələlərinin həll edilməsinə, müvafiq olaraq dövrün daha məhsuldar və qabaqcıl texnika və texnologiyalarının tətbiq edilməsinə başlandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq 1941-ci ildə neft hasilatı 23,6 milyon tona çatdırılır. Bu isə bütün SSRİ-də neft hasilatının 76%-ni təşkil edirdi. Müharibə illərində neft avadanlıqları və neftayırma müəssisələrinin SSRİ-nin şərq rayonlarına köçürülməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda neft hasilatı 11,1 milyon tona çatdırılmışdı. 1949-cu ildə Neft Daşlarında ilk quyunun isismarı ilə dənizdə hasilat işinə başlandı. Bununla da Azərbaycan neft sənayesi öz inkişafında yeni mərhələyə daxil oldu və bu mərhələ 1969-cu ilə qədər davam etmişdir. Həmin mərhələnin başlıca xüsusiyyəti dənizdə geoloji kəşfiyyat işlərinin genişlənməsi, yeni neft-qaz yataqlarının aşkar edilərək istismar dövriyyəsinə verilməsi idi (Qum-dəniz, Səngəçal-Divanni-dəniz-Xərə-Zirə və s., Bahar, Bulla-dəniz, Darvin küpəsi, Palçıq pılçığı və s.). Eyni zamanda suda və quruda neft axtarışı və hasilatı texnologiyası inkişaf etdirilərək istehsalə tətbiq edildi, dənizdə neft hasilatı infrastrukturunun həmin dövrdə dünyada çox nadir analoqlarına rast gəlmək olardı. Bəzən məcazi də olarsa Bakı neft daşlarını dünyanın səkkizinci möcüzəsi deyə adlandırırdılar. Eyni zamanda bu mərhələdə Kürövdağ, Mişobdağ, Kürsəngə, Qarabağlı, Qalmaz, Qradağ və s. kimi yeni neft və qaz kondensantı yataqları aşkar edilmiş, həmin yataqların istismarına başlanılmışdır.

Azərbaycan neft sənayesinin növbəti yeni inkişaf mərhələsi, 1969-cu ildən, Ümumilli lider cənab Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətinin birinci dövründən başlanır. 1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycanın xalq təsərrüfatının bütün digər sahələri kimi neft və qaz sənayesi də özünün yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə daxil oldu. 1970-ci ildə "Xəzərdənizneft" İstehsalat Birliyi (İB) yaradıldı və SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi Xəzərdə Azərbaycan neftçilərinin dəniz şəraitində iş aparmaq təcrübəsini nəzərə alaraq Xəzərin bütün sektorlarında (həmin ildən Xəzər sektorlara bölündü) geoloji-kəşfiyyat, qazma, işlənmə, istismar və digər işlərin aparılmasını Azərbaycan neftçilərinə tapşırırdı. Mövcud texniki imkanlar o, dövrə qədər ancaq dənizin 40 metrə qədər dərinlikdə olan sahələrində işləməyə imkan verirdi. Dənizdə neft hasilatı imkanlarının hüdudlarının genişləndirilməsi məqsədi ilə əlaqədar cənab Heydər Əliyevin təşəbbüsü və tapşırığına əsasən məqsədəyönlü şəkildə tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. 70-80-ci illərdə Azərbaycana 75 növdə 400-dən çox ağır yük qaldıran kran gəmisi, boruçəkən gəmilər, seysmik, sərnəşin və s. gəmi növləri gətirildi. Xəzərdə 2500 ton gücündə "Azərbaycan" kran gəmisi işə başladı. Deyilənlərlə yanaşı öncə dənizin 70 metr dərinliyində olan sahələrdə geoloji-kəşfiyyat işləri aparmaq üçün "Xəzər" tipli özüqalxan, sonralar isə dənizin 200 metr dərinliyindəki sahələrdə işləməyə imkan verən "Şelf" tipli yarımaldma üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dənizin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Bütün bu tədbirlər nəticəsində dənizdə yeni perspektivli yataqlar aşkar edildi. 70-ci illərin ortalarında respublikada ümumi neft hasilatı 27,1 milyon tona (şərti yanacaq) çatdırıldı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı da artırılaraq 11-ə çatdırıldı. Bu isə o demək idi ki, müstəqillik illərində həyata keçiriləcək uğurlu neft strategiyası üçün münbit zəminin yaradılması gerçəkləşdirilirdi. 80-350 metr dərinlikdə yatan zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar kəşf olundu (Günəşli, Çıraq, Azəri və b.)

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, , 1994-cü ilə qədər quruda və Xəzərin Azərbaycan sektorunda bir milyard tondan artıq neft çıxarılmışdır. İkinci dünya müharibəsində alman faşizmi üzərində qələbədə azərbaycan neft mühüm rol oynamışdır. Həmin illərdə azərbaycan neftçiləri 75 milyon tondan artıq neft hasil

etmişlər. Ölkədə istehsal edilən benzin və müxtəlif növ yağların 80-90%-i Azərbaycan neft sənayesinin payına düşürdü.

Müvafiq olaraq müstəqillik illərində həyata keçirilən Neft Strategiyasının reallaşdırılması ərəfəsində mövcud durum dəyərləndirilərsə birmənalı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin süqutundan sonra Azərbaycan Respublikası da digər respublikalar kimi iqtisadi böhran keçirirdi. Ümumilli lider cənab Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı, uzunmüddətli inkişaf proqramı-Neft Strategiyasının işlənilib hazırlanaraq həyata keçirilməsi respublikanın enerji resurslarının iqtisadi dövriyyəyə daxil edilməsinə, xarici neft şirkətləri ilə səmərəli iqtisadi əlaqələrin qurulmasına imkan yaratdı.

Azərbaycanın neft strategiyası çərçivəsində ilk müqavilədə Xəzərin Azərbaycana məxsus sektorunda “Azəri”, “Günəşli”, “Çıraq” yataqlarında xarici tərəfdaşlarla müştərk neft hasilatı işinin təşkili nəzərdə tutulurdu. Kontraktın hazırlanması üzrə danışıqlar bir ildən çox davam etdi. Bakıda, İstanbulda, Hyustonda danışıqlar aparıldı. 1994-cü ildə sentyabr ayında müqavilə imzalanmağa təqdim edildi. Müqavilədə 8 ölkəni təmsil edən, 11 iri neft şirkətləri ilə birlikdə sözügedən neft yataqlarının istismarı qaydaları təsbit olunurdu. Daha sonra həmin müqavilə, “Əsrin müqaviləsi” adı ilə leksikona daxil oldu. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində 1997-ci ilin noyabırında ilk neft hasilatına başlanıldı. 1999-cu ildən Azərbaycan mənfəətli neft əldə etməyə başladı. Neft hasilatından əldə edilən vəsaitlər Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunda yığılmağa başlanıldı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti 1999-cu ildə dekabr ayında cənab Heydər Əliyevin fərmanı ilə yaradıldı, fondun yaradılmasında məqsəd milli iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin maliyyələşdirilməsi, bir sıra mühüm layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitlərin toplanması idi.

“Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində çıxarılan ilk neftin Avropa bazarlarına çıxarılması üçün 1998-ci ildə Bakı-Novorosiysk şimal marşurutu, 1999-cu ildə Bakı-Supsa qərb marşurutu işə salındı. Bu iki neft kəmərinin illik neft ötürmə tutumu maksimum 20 milyon ton idi. Daha sonra 2002-ci ildən neftin əsas ixrac kəməri Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisinə start verildi. Boru kəmərinin rəsmi

açılışına 2006-cı ildə iyul ayında başlandı, uzunluğu 1773 km, boru kəmərləri üç ölkənin ərazisindən keçir-Azərbaycan (449 km), Gürcüstan (235 km) və Türkiyə (1059 km), illik ötürücülük gücü -50 milyon tondur (gündə 1 milyon barel). Boru çəkilişinə 4 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya yatırılmışdır, 22 min nəfər boru çəkilişində çalışmışdır.

Neft kəmərinin sahibi beynəlxalq konsorsium BTC-dir. Onun səhmdarları –BP (30,1%), ARDNŞ 25%, Unocal 8,9%, Statoil (8,7 %), TPAO (6,5 %), ENI (5 %), Itochu (3,4 %), Conoco Phillips (2,5 %), Inpex (2,5 %), Total (5 %) и Amerada Hess (2,4 %)

Göründüyü kimi, əsas cənab Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Neft Strategiyası uğurla reallaşdırılır, Azərbaycanın neft sənayesi daha da inkişaf etdirilərək çıxarılan neftin və qazın dünya bazarlarına çıxarılması istiqamətində xeyli işlər görülmüş, integrativ məqsədlər daşıyan nəhəng layihələr həyata keçirilmişdir. Bütün bu işlərin reallaşdırılması cənab İlham Əliyevin gərgin və məqsədyönlü əməyinin nəticəsidir. Reallaşdırılan və demək olar ki, reallaşdırılmaq üzrə olan unikal layihələr aşağıdakılardır:

- **Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (Cənubi Qafqaz boru kəməri)**- rəsmi olaraq, 2007-ci ildə martın 25-də açıldı. Boru kəmərinin diametri 42 düym, uzunluğu 970 km-dir (442 km Azərbaycanda, 248 km Gürcüstanda və 280 km Ərzurumdan Gürcüstan-Türkiyə sərhəddinə qədər). Hər borunun uzunluğu 11,5 m-dir. Boru kəmərlərini Yaponiya şirkəti Sumitomo həyata keçirmişdir.
- **Trans Anadolu Təbii Qaz kəməri (The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline TANAP)** – Azərbaycandan Türkiyə vasitəsi ilə Avropaya yönəldilmiş qaz kəməridir. Həmin boru kəməri vasitəsi ilə Şah Dəniz yatağından ikinci faza qazı nəql edilir. Boru kəmərinin gözlənilən qiyməti 10-11 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilmişdi. Tikinti işlərinə 2015-ci ilin əvvəllərində başlanması planlaşdırılmışdı. Eyni zamanda boru kəmərinin planlaşdırılan gücü başlanğıc mərhələdə ildə 16 milyard kub metr (570 milyard kub fut) təbii qaz, daha sonra 23 milyard kub metrə (810 milyard kub fut), 2023-cü ildə 31 milyard kub metrə (1.1. trilyon kub fut)

çatdırılması nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycandan və Türkmənistandan əlavə qaz tədarük edilməsi üçün Transxəzər boru kəmərinin gücünün paralel tsikillər və kompressor stansiyaları ehtiyatların artmasına uyğun əlavə edildi.

- **Qaz kəməri Nabuko (Nabucco)** —Türkmənistandan Azərbaycana və Avropa ölkələrinə hər şeydən öncə Avstriya və Almaniyaya istiqamətlənmiş uzunluğu 3300 km olan boru kəməridir. Boru kəmərinin layihədə nəzərdə tutulmuş gücü ildə 26-32 milyard kub metr qazın ötürülməsidir. Layihənin proqnozlaşdırılan dəyəri 7,9 milyard avro qiymətləndirilmişdi. Qaz kəmərinin tikintisi konsorsiumunda aşağıdakı şirkətlər iştirak etmişdir OMV Gas GmbH (Avstriya), BOTAŞ (Türkiyə), Bulqarqaz (Bolqarıstan), S.N.T.G.N. Transgaz S.A. (Rumıniya). Layihənin hazırlanmasına 2002-ci ildən başlanmışdır. Öncə tikintiyə 2011-ci ildən başlanması və 2014-cü ildə sona çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Layihə bir neçə dəfə ehtimal edilən tədarükçülərlə fikir ayrılıqları səbəbindən təxirə alınmışdı. 2011-ci ilin sonlarında elan olundu ki, layihənin işə salınması müddəti 2018-ci ilə qədər uzadılmışdır. 2013-cü ildə iyunun 28-də elan olundu ki, «Nabucco» layihəsi bağlanmışdır, prioritet layihə “Transadriatik qaz kəməri” layihəsidir. Bu layihə Azərbaycanın Şah Dəniz yataqlarından qazın dünya bazarlarına nəqli üçün tikilmişdir. Lakin heç də istisna deyildir ki, “Nabuko” layihəsi bir qədər dəyişilmiş formada nə zamansa reallaşdırılacaq.

Milli Neft Strategiyası reallaşdırılması kontekstində demək olar ki, daima yeni uğurlar qazanılmaqdadır. Nümunə üçün qeyd etmək lazımdır ki, 2020-ci ildə SOCAR və Norveçin "Equinor" (keçmiş "Statoyl") şirkətinin birgə qazma əməliyyatı vasitəsilə "Qarabağ" məhz neft yatağı kimi kəşf edildi. Yataq 60 milyon ton neft ehtiyatına malikdir. Burada 6 neft, 3 qaz və 3 suvurma quyusunun qazılması nəzərdə tutulur."Qarabağ" yatağının istismara verilməsi istiqamətində görülən işlərin başlanğıcının belə uğurlu olması Azərbaycanın neft-qaz strategiyasının müvəffəqiyyətlə irəli getdiyinin əyani təsdiqidir (<http://www.azerbaijan-news.az/view-195441/azerbaycanin-neft-qaz-strategiyasi-mohkem-dayaqlara-esaslanir>).

Nəticə

Azərbaycan neftinin istismarının min illiyi əhatə edən tarixi vardır. Hələ antik dövr mənbələrində Azərbaycan nefti barəsində məlumatlar var. Eyni zamanda orta əsr mənbələrində də dəyərli məlumatlar əldə etmək olar. Lakin Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı XIX əsrdən başlanır. Həmin dövrdən etibarən kapitalist münasibətlərinin inkişafı neft sənayesinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Respublikada neft sənayesinin müasir inkişaf səviyyəsinə gəlməsi üçün tarixi mərhələlər diqqəti cəlb edir. Bunlar aşağıdakılardır :

- XIX əsrin ikinci yarısından 1920-ci ilə qədər;
- 1920-ci ildən 1949-cu ilə qədər,
- 1949-cu ildən 1969-cu ilə qədər,
- XX əsrin 70-80-ci illəri; müstəqillik illərində Azərbaycan neft sənayesi.

Ədəbiyyat:

- Həsənov R. (2014) Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixi, Tarix və onun problemləri №3, 116-123
- Mehdiyev Ə.B. (2000), Azərbaycan neft sənayesi XIX yüz ilin sson rübündə, (Dərs vəsaiti), Bakı "Altay", 128 s.
- Səməndərov S.S. (2010) «XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda neft sənayesinin iqtisadi məsələlərinin elmi ədəbiyyatda əks olunması»//«Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri», №4, s.314-321
- Süleymanov M. (1994), Azərbaycan milyonçuları: Ağa Musa Nağıyev, Bakı, "Gənclik", 40 s.
- Süleymanov M. (1996), Azərbaycan milyonçuları: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Bakı, "Gənclik", 96 s.
- Ахвердова С.Г. (1977) Развитие нефтяного машиностроения Советского Азербайджана. Баку
- Гасанов Дж. (1997) Обострение борьбы вокруг Бакинской нефти накануне окончания Первой мировой войны // Сб. докл. конференции 7 июня 1996 г., Баку
- Зевелева Е. А., Лепилин С. В. (2019) Бакинский нефтяной район на рубеже XIX–XX веков: национальный капитал и иностранная экспансия // История и педагогика естествознания. №3. С. 47-50 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bakinskiy-neftyanoy-rayon-na-rubezhe-xix-xx-vekov-natsionalnyy-kapital-inostrannaya-ekspansiya>
- Новицкий Д.В, Кузьмин С. В., Иванов В.В., (2017) История становления и этапы развития нефтегадовой отрасли (Учебное издание), Тюмень, «KVADRAT.STUDIO», с.4
- «Промышленность Азербайджана за 40 лет (1920-1960 гг. » (1960), Баку, «Азернешр»,136с.
- «25 летия Бакинской организации, 4-ая годовщина Советизации Азербайджана» (1924), М.Издательство правления Закавказского студенческого землячества, 1 67 с.
- Раджабов Ф.Р. (2013), История Научно-Технического Прогресса в нефтяной промышленности Азербайджанской ССР (1920-июнь 1941), Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора философии по истории, Баку
- Токаржевский Е.А.(1956), «Очерки истории советского Азербайджана» (1921-1925), Баку 210 с.
- <http://www.azerbaijan-news.az/view-195441/azerbaycanin-neft-qaz-strategiyasi-mohkem-dayaqlara-esaslanir>

SUMMARY

The historical stages of the development of Azerbaijan`s modern oil industry

Zanfira GULIYEVA

Azerbaijan State University of Oil and Industry, Baku, Azerbaijan

After a brief overview of the thousand-year history of the development of Azerbaijani oil, the article presented an overview of the various historical stages in the modern development of the oil industry. The history of the development of Azerbaijan`s oil industry is divided into several stages: The first stage - for the first time in the world in 1846, oil was extracted by industrial method from the well located at 21 meters deep in Bibiebat oil field. The development of Azerbaijan's oil industry has started in the same year. The second stage started in 1920 after the nationalization of oil industry of Azerbaijan and covers the period offshore Neft Dashlary field in 1949. The third stage started with the commissioning of the Neft Dashlary field in 1950 and the development of offshore oil industry in Azerbaijan and continued up to 1969. The fourth stage started in 1969 and is characterized by the rapid development of the oil and gas industry that dates back to the first period of Heydar Aliyev's government. The fifth stage is characterized with the collapse of the USSR, the creation of the new oil strategy covering the period of independence and the new history of Azerbaijan.

The development of capitalist relations has had a significant impact on the development of the oil industry. Drawing attention to the various historical stages in the development of the oil industry, an assessment of the current situation in the oil industry of Azerbaijan is given.

Key words: Oil, industry, nationalization, historical stages, consortium, Contract of the century, new oil strategy.

РЕЗЮМЕ

Исторические этапы развития современной нефтяной промышленности Азербайджана

Занфира ГУЛИЕВА

*Азербайджанский Государственный Университет Нефти и
Промышленности, Баку, Азербайджан*

В статье после краткого обзора тысячелетней истории разработки азербайджанской нефти был представлен обзор различных этапов исторического развития отрасли. Развитие нефтяной промышленности в Азербайджане начинается с XIX века. Развитие капиталистических отношений оказало значительное влияние на развитие нефтяной промышленности. История развития нефтяной промышленности Азербайджана делится на несколько этапов: Первый этап - впервые в мире в 1846 году нефть была добыта промышленным способом из скважины, расположенной на глубине 21 метр на нефтяном месторождении Бибихбат. В том же году началось развитие нефтяной промышленности Азербайджана. Второй этап начался в 1920 году после национализации нефтяной промышленности Азербайджана и охватывает период возрождения морского месторождения Нефть Дашлары в 1949 году. Третий этап начался с ввода в эксплуатацию месторождения Нефть Дашлары в 1950 году и развития морской нефтяной промышленности в Азербайджане и продолжился до 1969 года. Четвертый этап начался в 1969 году и характеризуется бурным развитием нефтегазовой отрасли, восходящим к первому периоду правления Гейдара Алиева. Пятый этап характеризуется распадом СССР, созданием новой нефтяной стратегии, охватывающей период независимости и новую историю Азербайджана.

Обратив внимание на различные исторические этапы развития нефтяной промышленности дается оценка текущей ситуации в нефтяной промышленности Азербайджана

Ключевые слова: Нефть, промышленность, национализация, исторические этапы, консорциум, Контракт века, новая нефтяная стратегия